

הסוגריים בקדמת הטקסט ; משמעות המידע המובא בסוגריים ותרומתו בנובלה "אהבה זרה" של אשר ברש

תקציר

עיון במחקר על קורפוס הכתיבה של אשר ברש בתחום הפרוזה, מעלה כי אחת הטענות באשר לסיפורת זו היא כי רבות מיצירותיו מוערכת כלא מובנות, כנסתרות. ברש שהיה מודע לדימוי זה, עמל רבות כדי לשנות זאת ועשה זאת בעיקר בתחום כתיבת המסות הספרותיות, אלא שנראה כי גם ביצירותיו חתר להנהיר את הטקסט לקורא באמצעות השימוש השכיח בסוגריים, שבתוכם מובאים מידע נוסף והערות של המספר, כמו למשל בנובלה "אהבה זרה".

מטרתו של מחקר זה היא לבחון את המידע שמביא המספר או המחבר, המובלע בתוך הסוגריים בנובלה "אהבה זרה" בהצגתו של המידע המובא בסוגריים, וכן מתן הצעה פרשנית בזיקה שבסיטואציה המתוארת. בהתאם לכך תיבדק תרומתו של המידע לסיטואציה הספציפית בפרט ולסיפור בכלל.

על פי המיון של סוגי המידע המגוונים המובאים בסוגריים ומשמעויותיהם למיניהן נלמד על משקלו של המידע הנתון בסוגריים. ביסוסה של המלאות הריאליסטית, הצגת הקונפליקט הפנימי של הגיבור, פרץ סגל, הפוגה קומית המרככת את המתח בסיטואציה – כל אלה מובאים בהקשר תרבותי מורכב שמוצג במרב זוויותיו.

מילות מפתח: פרוזה; אשר ברש; אמצעי רטורי; סוגריים; מספר כל-יודע.

מבוא

נורית גוברין טוענת כי יצירתו של אשר ברש מאופיינת "בנסתר שבמכוסה"; המבקרים וחלק מן קהל הקוראים לא הבינו כראוי את יצירותיו. לטענתה, התחושה שקבוצות הקוראים האלה לא הבינו את יצירתו, ליוותה את ברש דרך קבע: "דומה, שכמעט כל ימיו, עמל אשר ברש כדי להסיר תווית זו, שהודבקה לו עם צעדיו הראשונים בספרות, בכל האמצעים העומדים לרשותו."¹

גוברין מציינת את הדרכים שנקט ברש כדי להעמיד את קוראיו על מהות יצירתו, ובהן נמנות

1. נ' גוברין, 'הנסתרות בנגלות: על השירה והפרוזה של אשר ברש', קריאת הדורות: ספרות עברית במעגליה, א, תל-אביב תשס"ב, עמ' 260-259.

המסה הספרותית הטהורה ומסת ביקורת על יצירתם של אחרים.

מעבר לכך נראה כי עיון מקרוב בפרוזה של ברש, מגלה כי הטקסטים מאופיינים בשימוש תכוף בסוגריים הכוללים הערות ותוספת מידע של המספר. אמצעי זה עשוי להיות אחד מכלי ההנגשה של המחבר המובלע שעניינם הארה, הכוונה ורמזי פרשנות של ברש ליצירה למען הנמען-הקורא. יגאל שורץ נתן את דעתו לעניין ריבוי השימוש בסוגריים אצל ברש. הוא מבחין בין סופרים ילידי אירופה המזרחית, שאותם הוא מכנה כותבי הספרות של "הפה והאוזן", ובין סופרים ילידי אירופה המרכזית, גליציה, השייכים ל"ספרות העין".

לטענתו, המספר ב"ספרות העין" משתמש בעיקר בענינו ומרבה להשתמש בהן מסמנים ויזואליים, המאפשרים לקורא לחוש כאילו הוא נמצא בסביבה המוכרת לו היטב. ברש מכותבי "ספרות העין", מסתייע לרוב בסוגריים בסיפוריו:

במרכז העניין של הטקסט של ברש מצוי העולם ולא טקסטים. המספר כאן מרבה להשתמש בענינו באורח כמו אובייקטיבי. הוא יוצר מרחב בדיוני באמצעות קבוצה גדולה של מסמנים ויזואליים המאפשרים לנו לחוש כאילו אנו נמצאים בסביבה המוכרת לנו משכבר. שיאו של מהלך זה הוא הציון [המבריק] בסוגריים "(חוץ ממלבן המרתף באמצע)", הכמו-ממילאי, ההופך אותנו לצופים-שותפים בקיאים וותיקים, לכאורה.² [הסוגריים במקור, עמ"כ]

אם כן, שורץ עומד על תפקיד אחד של השימוש העקבי והתדיר של סימן לשוני זה: חתירתו של המספר ה'ברשי' להפוך את הסביבה הפרוזאית המתוארת לפמיליארית לקוראיה.

עם זה עלות כמה שאלות בענין ריבוי הסוגריים ביצירותיו של ברש:³ למשל, באילו עניינים היה חשוב למספר להעיר, להביע דעה, להסתייג ולהתערב? האם בהערותיו שבסוגריים המספר מבקש ליצור אמיונות בכך שהוא מוכיח ומבסס את המסופר או את היגדיו? האם בהבאת הפרטים המלאים מתקיים ניסיון לשקף את המלאות הריאליסטית אשר לתקופה שבה מתרחשת העלילה בדרך אותנטית, בהצגת פרטים שמשמעיים שוליים ביותר לכאורה, ואמנם אין להם בהכרח תרומה מהותית לסיטואציה המתוארת ולבעיה המוצגת ביצירה, אך הם חלק מבניית התפאורה בה?

תפקיד הסוגריים בטקסט מבחינה לשונית

מידע המצוין בסוגריים עשוי להיות לעיתים שולי בהקשר הנתון. לעיתים נדמות ההערות כתוספת פרשנית של המספר למתואר בפסקה.

במחקרים הדנים בתרומתם של אמצעים רטוריים, חוקרים בתחום הלשון נותנים את דעתם על שאלת תרומתה של האינפורמציה הנכתבת בתוך סוגריים:

תוספת מידע, הסבר, ביאור פירוש – השנה היא שנה מעוברת (הוספת חודש – אדר ב'),

2. י' שורץ, **האשכנזים: המרכז נגד המזרח**, רמת-גן תשע"ד, עמ' 52.

3. בסיפור שלפנינו מופיע שימוש בסוגריים שבעים ושמונה (78) פעמים. למספר הרב אמנם אין משמעות של פרשנות, שהרי המחקר הספרותי מתייחס לתוכנו של הטקסט הניתן. עם זה אין להתעלם מכך שברש מרבה להשתמש בסוגריים, והם משמשים אמצעי רטורי שיש לעמוד על תרומתו.

הערת אגב של הכותב, הדגמה, ציון מראה מקום, פירוט, הדגמה, הוספת מידע של נתון שהובא בגוף המשפט, תרגום משפה זרה – הדיסימילציה (בידול) היא תהליך לשוני.⁴

ראובן סיון משווה את חשיבות המידע הנתון בסוגריים לעומת מידע שווה משקל מבחינת חשיבותו הנתון בגוף הטקסט:

משתמשים בסוגריים עגולים, כשמבקשים להעיר הערות מסבירות, שאינן שייכות לגוף המשפט. הערות כאלה יכולות לבוא בין פסיקים – אבל אז הן שייכות יותר לגוף המשפט, או בין קווים מפרידים – ואז ההערה מודגשת ביותר. עם זאת, השימוש בסוגריים, בדברי ספרות או עיתונות, מתמעט יותר ויותר בימינו.⁵

רפאל ניר טוען כי לכמה מסימני הפיסוק, ובהם הסוגריים, יש פונקציות מהותיות ומגוונות מאשר העניין הטכני וכי למעשה זו מערכת מורכבת ורבת פנים:

בצד התפקוד של חלוקת הרצף המילולי לקטעים (סגמנטציה), משמשים סימני הפיסוק גם כמסמנים דיאקריטיים [...] פירוש הדבר הוא, שסימן פיסוק מסוים מקנה למילה, לצירוף, או למשפט ערך תחבירי-סמנטי השונה מן הערך שיש להם ברצף ללא הסימן. לדוגמה, הכנסת מילה או צירוף לתוך מרכאות לשם הבעת הסתייגות מצד הכותב.⁶

מתוך האמור לעיל אבקש לבדוק את המידע המובא בסוגריים בנובלה "אהבה זרה", בהצגת המידע שמביא בסוגריים המספר הכל-יודע,⁷ במתן הצעה פרשנית ביזקה להקשר הנתון בפסקה ובבדיקת תרומתו של המידע לסיטואציה בפרט ולסיפור בכלל.

עיון במידע המובא בסוגריים ב"אהבה זרה" ותרומתו למשמעות היצירה

סוגריים כמכילים מידע פרטני

- אחרי המעיל, הוציא את המכנסיים האדומים, מכנסי הרכיבה העבים, שמתהדקים לתוך מוקי המגפיים. תחתם היתה מונחת מקפלת הכיפה האדומה... (המגפיים עם הדורבנות מונחים היו עטופים בנייר עבה על קרקע הארגז).⁸

באמצעות מידע זה מתקבל הרושם, שהמספר הכל-יודע הוא הסמכות בעלת מרחב ההסתכלות

4. נ' גניז, 'תפקידי המרכאות', שאלות ותשובות – מרחב לשון, הבנה והבעה, מתוך http://www.aviv.org.il/APPS/WW/Page.aspx?ws=424d3983-bfb1-4a9a-853e-88512acf49b1&page=0a6396a4-1b44-472f-8bba-42c8b08c5be4&box=00789ba8-7448-40e6-947a-d6de25cb0ca6&noTabs=ViewOnly&_fo=7166497f-3baf-427e-ad0d-caf1370910fc&_pstate=msg&_item=701a2e2b-a4dd-4175-b7d6-4eac5772741d
5. ר' סיון, 'לקסיקון לשיפור הלשון', תל-אביב תשל"ט, עמ' 251.
6. ר' ניר, 'סימני הפיסוק כמערכת תקשורת פארא-מילולית: היבטים סמינטיים והשתמעויות דידקטיות', עיונים בחינוך, 44-43 (תשמ"ו), עמ' 209.
7. לאפיון המספר הכל-יודע, ראו למשל י' אבן, המכנה סוגה זה של מספר "מספר אוקטוראלי". מספר זה הוא בעל יכולת לדעת את המתחולל בפנפ הדמויות, מכיר את עמדותיהן, יודע לדווח על אירועים שונים שהתרחשו בו בזמן, נוכח בסיטואציות שמלבד מהדמויות לא נכח בהן איש. ראו י' אבן, 'סופר, מספר ומחבר: ניסיון לסינתזה מחקרית של תחום מרכזי בסיפורת', הספרות, 19-18 (1974), עמ' 145-144.
8. א' ברש, אהבה זרה, תל-אביב תרצ"ט, עמ' 256. להלן יצוין מספר העמוד מהיצירה בגוף המאמר.

הרחב ביותר על התנהלותו של הגיבור, וכי לנמען אין אלא לסמוך על המספר ולקבל את פרטי הפרטים שהוא מוסר. המגפיים הם חלק מתלבושתו הצבאית של פרץ, ומיקומם בארגז רומז אל הארגון והסדר של בעליו, שהורגל בכך בעת שירותו הצבאי.

- מה אתה מיתמם? כלום איני רואה, שאתה נמשך שמה (הוא רמז בראשו לעבר הסמטה) כחתול לשמנת? (עמ' 274)

קובקי טוען זאת כלפי פרץ בשיחה עמו. המידע המביע ניד של ראש לכיוון שפרץ מכיר את משמעותו, מבקש לשוות לסיטואציה חיות כדי להדגיש את האווירה הדרמטית שנוצרת בשיחתם של האחים עם אחיותיהן על הימשכותו של פרץ לנערה הגויה. ניד הראש מעצים את המילה 'שמה', המבדילה בין פרץ למשפחתו ובין תרבותם לתרבותה של פראניה האחרת, המרוחקת ממשפחת סגל.

- ופרץ היה יושב בפאת הדרגש [...] ושותק ומכרסם את העיפרון שבידו (כי לא היה מעשן) היה מסיח לעצמו במחשבה את יחס לבו אל פראניה. (עמ' 277)

המספר מסביר את הסיבה לכרסום העיפרון, שמסייע להתכנסותו של פרץ בתוך עצמו ועל היותו טרוד בבירור רגשותיו כלפי פראניה.

- ...עוד מעט תשוב ליזקה (שם הפרה) מן המרעה [...] הבאתי לה קומץ עשב. צריך להגיש לה, למצער, מעט עשב לחליבה [...]. (עמ' 283)

המספר טורח לציין בסוגריים כי השם שצוין, ליזקה, הוא שמה של הפרה. לכאורה הוא אינו משאיר מקום להשערותיו של הקורא או לטעות בזיהוי מצדו של זה האחרון. הוא מציין כי מדובר בבעל חיים, אף על פי שבהמשך הפסקה אפשר להבין כי מדובר בבהמה. עם זאת בכינוי זה לפרה יש משום האנשה. אמצעי זה מלמד על יחס חומל ועל הדאגה של בעלת הפרה אליה בדומה לאהבתה של פראניה לחורזיר המוזכר בהמשך הסיפור מצד פראניה וסבתה כעילה לליבוי המתחים בן פרץ לפראניה.

- נחומל נכנס מן הרפת (מיום שהביאו את בן הבקר, הוא מבלה שם את רוב שעות היום) מלא התמרמרות על אביו. כבר כל כך מאוחר. לא יוכלו לבלות בבית המרחץ אלא שעה אחת [...]. (עמ' 295)

בנם המשותף הצעיר של ר' זלמן לייב סגל ומרים נמצא ברפת משום רכישתו של העגל (המיועד להישחט לכבוד התקנת מאכלים להילולא). שהותו של נחומל מלמדת על קרבתו לבעל החיים ועל הבנתו כי העגל מיועד למאכל ולכן יש לטפל בו היטב. במובן זה הוא מקבל את אורח החיים האורתודוכסי ולרגע אינו מפקפק בו.

נחומל מורגל בסדר יום שבו נכלל בילוי משותף ומהנה שלו עם אביו בבית המרחץ. נחומל יודע שאביו הוא איש עסקים המרבה בנסיעות. כמו כן ידוע לו כי תקופת ההכנות לקראת ההילולא תובעים מאביו להקדיש יותר זמן לכך, אך על אף זאת הוא אינו מוותר על שעת המרחץ בחברתו. קרבתו הבלתי מעורערת לאביו שונה מן קרבתו של פרץ לאביו ובוחנת מחדש את הייצוגים התרבותיים שדמות האב מייצגת.

- כיחכך קובקי בגרונו (בלא יודעים עשה בידו תנועה כמחליק את זקנו, אך נמלך

והחזירה אל השולחן)... (עמ' 309)

כך מתוארת תנועת ידו של קובקי בטרם יפתח את פיו וידבר דברי חסידות לבקשת הרב. קהל החסידים הרב בחדר הם בעלי זקן ויש מקום להניח שהתנועות שרצה לעשות נהוגות בקרב עבדקנים. תנועת היד המהוססת עשויה לבטא את פקפוקו של קובקי להשתתף בהילולא ולדבר בה, שהרי ידוע בקרב המשתתפים החסידים כי הוא איש השכלה ו"כותב 'שטותים' בעיתונים..." (עמ' 308). המספר מתאר זאת כצופה בקובקי וכמי שבקיא במחשבות החולפות בתודעתו, המבטאות בתנועת יד את ההיסוס: "נתבלבל קובקי והיה שף ממקומו, ביקש לומר אמרה ממולחה ולא עלתה לו" (עמ' 308).

- "ולפתע נדמה לו, שהנה הוא נמצא עתה בצבא, עם גדודו בתמרונים [...] יחד עם פרש גדודו הרוטיני נשלח למסור פקודה [...] ועתה נטרפה דעתו של הרוטיני [...] הלה נעץ דרבנו בירך הסוס (הוא ראה איך זינק הדם) והסוס השתער אחריו להשיגו." (עמ' 310)

פרץ משחזר בזכרוננו סיטואציה ממהלך שירותו הצבאי, שעניינו תיאור של תחרות של מרוצת הסוסים שביקש לבצע עמו פרש מהגדוד הרוטיני שרצה להתחרות עמו. כדי להאיץ בסוסו פצע הפרש הרוטיני את סוסו באכזריות. המספר מציין כי פרץ הבחין ברגע שבו פרץ הדם מרגלו של הסוס. בעוד שהפרש הרוטיני המשיך לדהור קדימה, נתקף פרץ חולשה וישב בשדה כדי להירגע ולנוח.

הערת המספר היא קונוטטיבית ומזכירה את הסיטואציה של הריגת החזירון על ידי פרץ, שאך שב משירותו הצבאי. גם בסיטואציה זו אדם פוגע בבהמה חסרת ישע. כך, "הרים את הקלשון – וחבט! החזיר צורח ופירפר ודמו שתת מארבעה מקומות..." (עמ' 259).

במקרה של הריגת החזירון פרץ נוהג בספונטניות. הוא מונע מהזעם שהתעורר בו למראה חזירון שפלש לרפת. גם הפרש הרוטיני ששירת עם פרץ נהג מתוך דחף פנימי, באימפולסיביות ובלתי מחשבה תחילה. נראה כי להריגת החזיר יש זיקה לאירוע התנהגותו האכזרית של הפרש הפוצע את הסוס. האירוע שחוה כחייל ביום התמרונים הגדודי נצרב בזכרוננו. פרץ אינו נוהג לספר על חוויות מתקופת השירות הצבאי, ולרוב אינו משתף איש במחשבות על השירות ובהשפעתו עליו. ברם, אירוע פציעת הסוס עולה בשעה שהוא מבקש לעצמו מנוחה מבני המשפחה ומהקשר עם פראניה, משום שלאחריו השתררה דממה שהביאה עליו שלוה.

ועוד זאת, אזכור הדם בסיטואציה זו מזכיר את הסבל שחוה פרץ כאיש מאוהב ואת חוסר יכולתו למצוא מוצא לפרשת היחסים עם פראניה. כלומר שפיכות דמים כמוה כשפיכת נפשו של האדם, וייתכן שפרץ מרגיש חוסר אונים (בדומה למצבן של הבהמות) בסיטואציות למיניהן שבהן הוא מתמודד עם בני משפחתו ועם בני משפחתה של פראניה בעניין פרשת יחסיו עם פראניה.

- האווזים שבלול (מרים קנתה תריסר וכלאה אותם לבלול לפטמם) השמיעו געגוע של רוגזה... (עמ' 300)

המידע מלמד על התנהלותה של מרים המנהלת את משק הבית ביד אמונה. הוכחה ברורה לכך מופיעה כבר בתחילת הסיפור עם כניסתו לבית של פרץ, המריח את ניחוחות התבשילים שהכינה מרים כשהם מתבשלים. מרים מתכוננת מראש להילולא, ועמלה לפיטום האווזים בעצמה. בכך

היא משמשת עזר כנגדו של בעלה; הוא מתכנן את ההילולא בכל שנה, והיא אחראית לביצוע חלק הארי של הערב, הכנות לסעודה וביצועה.

- הגיש פרץ לאביו כסא, וזה עלה עליו וברגעים אחדים קלף את העור מאחורי העגל (את הרוב קיצץ עם העור)... (עמ' 302)

תיאור שחיטת בן הבקר, פרימת עורו וחיתוך חלקיו מתוארים בפירוט רב. גם ההערה הזו מוסיפה להערכתו של המספר כיודע-כל, הוא עוקב בעניין ובדריכות אחר הנעשה, עד כי ההנחה שהמספר הוא בן דמותו של אחת מהדמויות הנוכחות במקום היא סבירה (למשל, נחומל שנוכח במקום).

- מן 'החדר הגדול' נתפנו כל הכלים (חוץ משני הארונות הכבדים). (עמ' 303)

המספר אינו משאיר מקום לדמיונו של הקורא או להשערותיו, אלא מתאר כל פרט. מידע זה מלמד בעקיפין על הריהוט שנמצא בבית משפחת סגל, ודבר זה עשוי לחזק את ציון העובדה על איכותם של הרהיטים כאחד מהמאפיינים של חיי הרווחה שלהם.

- כשנכנס הרב עם זלמן לייב (נחומל רץ אל אמו לדרוש כף ממרקחת האתרוג) נשתתק הקהל. (עמ' 305)

המספר מבקש לתאר את הסיטואציה של הדממה המשתררת בחדר עם כניסתו של הרב ההוסיאטיני המתארך בהילולא ואת הכבוד שהכול רוחשים כלפיו. עם זה נחומל הילד מתרכז ברצונותיו ומבקש את חלקו במרקחת המיוחדת (מאתרוגים) שהוכנה לכבוד האירוע. תיאור הקהל המרוגש מהמעמד מחד גיסא, ותיאור תנועתו של הילד נחומל בחדר מאידך גיסא, מדמים סיטואציה ריאליסטית. כמו כן הם מדגישים את הבחנתו של המספר בכל פרט במרחב המתואר ואף רומזו אל מקורותיו הביוגרפיים של הסופר ברש.⁹

מידע זה מאפיין את המספר שאינו מתעלם מדמויות הנמצאות בשולי הסיפור: ילדים, כמו נחומל, הילד הקטן, וזקנים, כמו סבה של פראניה. ובכלל, המספר הברשי רוחש אהדה עמוקה לדמותו של הילד המופיע בדרכים מגוונות ביצירתו של ברש. כך בנובלה "תמונות מבית מבשל השיכר" מקדיש המספר מקום לנכדה של מרת חנה אברדאם, הילד שלום,¹⁰ לנכדותיה התאומות,¹¹ בסיפור "בבית ליאון ריינהארד" מתוארת דמותו של הילד אלק, בנה של נינה ריינהארד; "עמוד אש" מתוארת דמותו של בנה היחיד של מרת גורדוס;¹² בסיפור "רקמה" המספר-הגיבור הוא יעקב, ילד בן תשע, המספר על הנצי' הרוקמת הגיבנת שהתגוררה בביתם עם אמה.¹³ גם בסיפור "בת ישראל בכפר",¹⁴ מתוארים ילדיה של משפחת פינקל;

9. כרמון טען למשל שברש יונק "ממעין זכרונותיו מגליציה...". ראו מ' כרמון, 'ספורי ברש', מאזנים, א, מז-מח (תר"ץ), עמ' 18-19.

10. למשל בפרק ט בסיפור 'הילד שלום', עמ' 27-28.

11. למשל פרק ה, 'התאומות', עמ' 23-27.

12. למשל, א' ברש, כתבי אשר ברש, א, תל-אביב תשי"ב, עמ' 225.

13. 'רקמה', שם, עמ' 167-189.

14. 'בת ישראל בכפר', שם, עמ' 430-446.

בסיפורים הקצרים "רגלים מקוצצות"¹⁵ ו"השעורה"¹⁶ מתאר המספר המבוגר חוויה שאירעה בעבר כשהיה ילד. אזכור ריצתו של נחומל אל אמו כדי לקבל ממרקחת האתרונים מבטא את ההתרגשות שהוא חווה מהאירוע על פי תפיסתו החושית כילד, בעוד שהנוכחים נרגשים מכניסתו של מארגן ההילולא. ריצתו בחדר שהכול דוממים בו מפיגה במשהו את אוירת ההתרגשות שבחדר.

- פני ר' זלמן לייב האדימו (שליטתו בעצמו נתרופפה בזמן האחרון). (עמ' 312)

עניין אחר הוא שפרטים שוליים יכולים להתברר כביכול בעלי משמעות וחלק הגיוני מהמסופר, משום שהם נשזרים לאחר מכן בעלילה. למשל ניתן פירוט רב על אופייה של סבתה של פראניה, **שאכנובסקה**, המכירה כל משפחה בעיירה ונוהגת להיכנס לביקורים בלתי קרואים לבתי התושבים ונוהגת לומר בישירות את אשר על לבה. לפיכך, אפיון מורחב זה על אודותיה מהדהד ומקבל משמעות בפרק יח, כאשר היא נכנסת ללא אתראה לבית משפחת סגל, השרויה כולה בבית החמים, למעט דובריש שנסעה לדודים, ובני המשפחה לוגמים תה מהביל. הופעתה הפתאומית מפרה את האווירה השקטה וכך אף דבריה הישירים שבהם היא פותחת ללא אמירת שלום: "אצלכם, רואה אני, ברוך השם, חם וטוב, שלום ושלוה, ובביתנו – הגיהנום. ולכם לא אכפת. שכינים טובים – אין מה לדבר..." (עמ' 313)

בתגובה מתאר המספר את תגובתו של בעל הבית ומסביר את הנאמר במידע נוסף שהוא בוחר לכלוא בסוגריים. המידע בסוגריים מלמד על אדם ששלט בעצמו בעבר והתאפיין בחוסן נפשי, אך הוא רומז אף אל התבגרותו של האב ולתמורות שנותן בו הזמן. כן נרמז מכך כי לעתיד לבוא יצטרפו בניו, קובקי ופרץ, לכלכל את מעשיהם ולהיות עצמאיים, ואולי אף לשאת באחריות לאביהם ובכלל, להוריהם, ואף לאמם החורגת האהובה עליהם ומכונה "הדודה". מכל מקום, בהערת המספר בסוגריים הוא יוצר אמפתיה ותחושת חמלה לאב הדואג לעתידו של בנו.

- תחילה תשתה ואחר כך אתן לך את שלך, – אמרה והלכה עם המכתב בידה להביא מן הקומקום שבתנור שתי כוסות תה (היום נאפה לחם והשתמשו בתנור החם לשפיתת הקומקום). (עמ' 311)

גם מידע זה, כמו בדוגמה הקודמת,¹⁷ מסיט את הנאמר בטקסט עצמו מן העלילה אל פרטים שוליים לכאורה המתארים את הפעולות ואת שיקול הדעת של בעלת הבית בשימוש בתנור. כמו בדוגמה הקודמת, גם הפעולה הזו מעידה על שיקול הדעת ועל יעילותה של בעלת הבית. עם זה אפשרות אחרת שיכולה להסביר את הפרזות המספר במידע שניתן כי הוא זניח וחסר חשיבות הניתן בסוגריים, הוא הקונטקסט שבו ניתן המידע. בסיטואציה זו פרץ מגיע לבית עם אביו לאחר נסיעת עסקים, עייף וטרוד במחשבות באשר למרחב שעליו לבחור בו: יהדות ומסורת או המשך הקשר עם פראניה הגויה, כלומר חיים המנותקים מהמסורת והליכה על פי צו לבו ורגשותיו. אחותו אלקי מבשרת לו כי קיבל מכתב אישי מדובריש, האחות הגדולה, בעוד ששאר

15. 'רגלים מקוצצות', בתוך ברש (לעיל הערה 12), ב, עמ' 306-309.

16. 'השעורה', שם, עמ' 300-312.

17. "בבואם אחרי צהריים הביתה (העשן שעלה מן הארובה הוסיף מרחוק חן רב לבית)". (עמ' 311)

בני המשפחה קיבלו מכתב משותף. הוא מרגיש חוסר סבלנות ופורש לחדר כדי ששם יוכל לקרוא במכתב באין מפריע.

דברי המספר בסוגריים מותחים את רגעי ההשתהות ומגבירים את המתח לקראת קריאת המכתב ותוכנו. ראוי לבדוק בדוגמאות אחרות מה המשמעות של תוספות המידע הנדיבות של המספר, שאין להן לכאורה זיקה עניינית לטקסט.

- סגר בעדו את הדלת וניגש עד החלון (כי האור כבר רפה בפלג המנחה). (עמ' 311)

כשאלקי מושיטה לפרץ את המכתב ומציבה לו תנאי שיקרא בו "אחר כך", הוא אינו נשמע לתנאי שביקשה ופונה לחדרו של קובקי, ושם הוא בוחר לקרוא במכתב. הוא ניגש עד החלון, ולנתון זה מוסיף המספר מידע המספר על האור הדועך בחדר עם רדת הערב.

תוספות שהן תרגום של מילה / מושג

בתוספות אלו מפגין המספר ידע דו-לשוני ומשמש מתווך בין הקורא לטקסט. בתרגום אפשר להבחין בשליטתו של המספר בשפה, עניין שמחזק את היותו מספר מהימן, נוסף לידיעת הכול.

תרגום מילים או מושגים צבאיים

- אחר העלה כמה כותנות וחזיות [...] וגם באיוניט (פגיון) של פלדה מצבע מים – (עמ' 256)

- כשהיה פה ב'אורלויב' (חופשה) האחרון, היה מתהלך כמעט ביהירות בבגדי הצבא... (עמ' 257)

- פרץ היה מלא רגש [...] אף חיכה לעיניהם הפיקחות-תמימות של הקטנים שיבחנוהו, כמו שבחנהו אשתקד כשבא ל'אורלויב' (לחופשה)... (עמ' 273)

המספר מציין את המילה המקצועית-צבאית המקובלת למילים 'חופשה' ולכלי המלחמת 'פגיון'. השימוש במילים מקצועיות מחזק את הנתון בדבר שירותו של פרץ בצבא הקיר"ה, ומשווה אותנטיות לתוכני עולמו של פרץ כחייל בשלוש השנים החולפות. מילים מהטרמינולוגיה הצבאית מרמזות מחד גיסא אל הזמן הארוך שבו שירת פרץ בצבא ומאידך גיסא, אל תקופת הסתגלותו להווי החיים היהודי. בתרגום המילה המספר מתווך בין הקורא למחשבותיו של פרץ. עם זאת, המספר מודע לאפשרות שמילים אלו אינן ידועות לקוראים שאינם מהטריטוריה האוסטרו-הונגרית, ולכן בתרגומו מושגים המקובלים בגליציה הוא משמש מתווך בין-תרבותי.

תרגום של מילה או של מושג מהשפה ומתרבות המקום

- אוי, מטקו בוסקה! (אם האלוהים!). (עמ' 260)

פראניה זועקת למראה החזירון ההרוג וצועקת בשפתה. המספר מתרגם את המילה כדי להבטיח כי הקורא יבין את גודל הדרמטיות שמוסיפה צעקתה המוכנית. האם בשימוש בביטוי ששמו של אלוהים מוזכר בו, מובלעת נימה של אירוניה דרמטית על המתח הבין דתי-תרבותי שסיטואציה זו חושפת והיא מפעפעת לאורכו של הסיפור כולו?

- מה רצונך, טאטוסיו (אבא)? – ענה קולה הרוגן הדק של פראניה מעבר הבית... (עמ' 264)

השימוש במילה 'אבא', בשפת המקום משווה אותנטיות לשיחה ועשוי להמחיש את האינטימיות שבין הבת לאביה, שניכרת גם ביחסו האוהב והמפנק כלפיה. תרגום המילה 'אבא' בסוגריים מבקש להמחיש לנמען את יחסי הקרבה שבין האב לבתו.

- חתן אחד? עשרה חתנים, וכולם "הראביות" בני ה"ראביות", כולם בעלי "הרביס" (אותות יחש). (עמ' 270)

המספר מתוודח ומציין את הוראתה של המילה שבה משתמש פאן שאכנובסקי לציון בני אצולה, בשעה שהוא מתלוצץ עם נכדתו על מספר החתנים שיוכל לקנות לה כשיזכה ב"טרנה' הגדולה" (עמ' 270).

- באמת ספר מוזר. עושה לצחוק את השלכאכטה (האצילים). (עמ' 281)

פראניה מדברת עם פרץ על ספר שהשאל לה, רומן פולני. השימוש במושג החברתי שלכאכטה, מרמז אל ידיעותיה הכלליות ועל ידיעותיו של פרץ, השותף לשיחה, מזמן שירותו הצבאי.¹⁸ מאחר ששניהם מדברים בז'רגון דומה, נסיק מכך לכאורה כי לזוג המייצג את הדור הצעיר, יש סיכוי ליצור קשר רומנטי שהוא מעבר לגבולות של דת ותרבות. חיזוק לכך נמצא במידע כי לא רק פראניה נהנית מהנרטיב שמציע הספר, אלא גם אחותו של פרץ, אלקי, קוראת ברומנים פולניים.¹⁹

- אמנם לא קשונדז (כומר) אנוכי. (עמ' 281)

פרץ, שמכיר את שפת הגויים, מעיר זאת בשיחה בינו לפראניה. השימוש של פרץ במושג המוכר לפראניה מתחומי עולמה התרבותיים-תאולוגיים עשוי להרשימה ולקרבה אליו.

- מה? הוא לא הכירו? ראש הסטראז'יניקים (שוטרי המכס). (עמ' 281)

- תודה לך, בני! – אמרה בקוצר נשימה – כמה השעה? מאטקו בוסקה (אם האלוהים). (עמ' 283)

אמה של פראניה, פאני יאדויגה, משיבה לפרץ. היא ממחרת להאכיל את הפרה ונרגשת בשל השעה המאוחרת. קריאתה בשפתה "מאטקו בוסקה" משווה לסיטואציה אותנטיות ואמינות.

- הראשונים ב'בקישות' (אצטלות) של אטלס נוקשה ואחרון ב'בקישה' ירוקה מרוב שנים... (עמ' 303).

18. שכן פרץ אינו קורא בספרות חילונית (בניגוד לאחיו קובקי), הוא "לא נהג לקרוא ספרים. חוץ מחומש ורש"י ו'שפתי חכמים' [...]. וכדומה – לא קרא מימיו כל ספר". ברש (לעיל הערה 8), עמ' 280.

19. וזו כאמור מביעה, בשיחה עם אחותה, עמדה חריגה ויוצאת דופן באשר ליחסים המתהווים בין אחיה לפראניה הגויה. אלקי אינה מטילה דופי בהם ומציעה שימשיכו אותם בהסכמת ההורים וייסעו להתגורר בעיר אחרת. ראו ברש (שם), עמ' 272.

כחלק מתיאור בגדיהם של האורחים המגיעים להילולא, מציין המספר את תרגום המילה 'בקישות' שלא צוינה עד כה (בפעם השנייה שתצוין, המספר אינו מלווה את המילה בתרגום). עניין זה עשוי ללמד על יחסי האמון הנרקמים בין המספר לקורא, ועל הערכתו כי הקורא יזכור את התרגום שהוצע. פירוט הסוגים של ה'בקישות' שמבליט את ההבדלים באיכותם של הבדים, מלמד על האורחים המגיעים מכל המעמדות החברתיים. יתרה מזו, הדבר מעיד על המארח כחסידי המיישם את תורתו ואמונתו, שאינו מבדיל בין איש רם מעלה לאיש עני, בין מלומד לבור ועם הארץ.

- אתה מפחיד אותי, חי נפשי. הרי אתה עומד כ'נייבוסצייק' (בר מינן). חסר עוד שירד שלג הגון ויכסה אותך [...]. (עמ' 320)

פראניה מדברת אל פרץ שעומד נטוע במקומו מחמת התרגשותו, לנוכח הודאת האהבה שלו. דבריה מרמזים אל מזג האוויר החורפי והקר, שיש בו אנלוגיה לעמידתו הקפואה של פרץ. נוסף על כך גם הביטוי 'נייבוסצייק', שבו משתמשת פראניה בשפתה כדי לתאר את הקיפאון בהופעתו של פרץ.

- היו מקרים של דילטוריה מצד התקיפים על החלשים, אבל מחזיק הפרופינאציה (הזיכיון לעסוק במשקים משכרים), שהיה להוט למכור הרבה, עמד לימנם של החלשים (עמ' 336).

לעיתים מובא הסבר מושג בלועזית, שהיה מקובל כנראה בתחום העסקי / כלכלי.

- ופאן דזייקי [...] היה מאסף ידיעות על שער הריבית [...] חקר את תנאי מכירת הפרידנוויק (יבול שבקמה) לקונים. (עמ' 337)

זו דוגמה לתרגום מילה מקצועית מתחום המסחר בדגנים. השימוש בה תורם לתיאור האותנטי של היחסים הכלכליים בין הפאן ליהודים.

- הנה, הנה, פאן סנדז'ה (אדוני השופט) – קרא העד גדול הגוף... (עמ' 351)

לפנינו תרגום ביטוי המכוון לפנייה מנומסת לשופט. שם המקצוע הנלווה לשם התואר "פאן" ומרמז אל תחושת הנימוס כלפי השופט ואל הכבוד שרוחש העד למערכת המשפטית. עניין זה עשוי להגביר במעט את המתח ששורר בין הצדדים בבית המשפט.

- סו"ף-סטאוויי וודקו פיטי! (קומו לשתות יי"ש!) [...] אז ירעים המבשר שנית: דב"ר-דיואט ביז רושי! (נותנים בלי כסף!). (עמ' 306)

הרב המתארח בהילולא מספר סיפור ששמע מפי ר' דוד שוואגר שבו מדבר אליהו הנביא אל קהל חסידיו ופונה אליהם בלשון המקום (פולנית). ציון דבריו של הנביא בשפת המקום כובש את תשומת לבם של המאזינים ומקרבים למסר שבסיפור: "גדולה לגימה שמקרבת רחוקים".

משמעותיות התוספות על תרבויות (מנהגים, דתות)

הווי חיים יהודי אורתודוקסי

- שם היה אנוס לשתות את התה על החלב החום (החלב ה'טמון', שיש לו טעם שריפה מתקתק) בעמידה, כי אביו עמד כבר מוכן ללכת אל הקלויז. (עמ' 272)

מידע על משקה חלב שדרך הכנתו והטעם שהתקבל ממנו, היה כנראה רווח בתקופה זו. הניסיון לשרטט את ריחו של החלב עשוי לרמז אל אלמנט ביוגרפי של הסופר ברש ואל מספר שגדל בתקופה המתוארת בסיפור. כחלק מפרטי התפאורה בסיפור, המספר חותר לתאר את הטעמים והריחות המאפיינים את הווי החיים היהודי כמיטב יכולתו, כדי לשוות אותנטיות לתיאור כחלק מאורח החיים היהודי.

- נחומל החזיק את תיק הטלית [...] אך התיק הכבד [...] צנח לו על ברכיו ובכל רגע היה מוכרח להרימו קצת (ה'עירוב' ניתק בלילה והשמש עבר בהשכמה מבית לבית והכריז על איסור טילטול). (עמ' 272)²⁰

מידע זה מלמד על אורח החיים האורתודוקסי שבו הקפידו על הלכות המוטבעות בנחומל הצעיר. ההקפדה על אורח החיים הדתי שמאפיינת את משפחתו של פרץ מדגישה את המתח שהולך ומעמיק במשפחת פרץ עקב היחסים הנרקמים בין פרץ לפראניה הגויה. ציון מידע זה עשוי לרמוז אל ריחוק של פרץ השב מהצבא מההלכות הרווחות בחיי המשפחה בבחינת גרסא דינקותא, כדוגמת ידיעותיו של אחיו הצעיר המקפיד על שמירת האיסורים.

- ברווחים לא גדולים הלכו יהודים יחידים, גברים ונשים [...] כולם לבתי הכנסת (שניים גדולים היו בעיירה: 'בית המדרש של כת הבלזיים והקלויז' של כת ההוסטיאטינים. סגל היה חסיד הוסיאטיני)... (עמ' 273)

תיאור הזרמים העיקריים בקרב יהודי העיירה וקיומם של אלו לצד בתי הכנסיות הקיימים בעיירה מלמד על סובלנות דתית ומתן חופש תרבותי מצדם של הגויים כלפי היהודים. מידע זה אף עשוי ללמד על הסובלנות המתקיימת בתוך המיעוט היהודי, של זרם זה כלפי האחר.

- ואמנם ישב במקומו (אביו קנה לו מקום ליד אחד השולחנות הצדדיים) עד אחרי תפילת מוסף. (עמ' 286)

כאן אנו למדים על מנהגי היהודים הנוהגים לרכוש מקום ישיבה בקלויז. האב רוכש מקום עבור בנו; משמע שהוא דואג לכל מחסורו כל עוד הוא וילדיו האחרים חיים בביתו. הערה זו מחזקת את תכונת הנדיבות הבלתי מסויגת של אביו של פרץ ואת מצבו הכלכלי המבוסס.

²⁰ "הלכות עירובין הן ההלכות העוסקות בנושא מלאכת הוצאה מרשות לרשות בשבת, שמשמעה האיסור להוציא הפצים ומשא בין רשויות השבת [...] הלכות אלו מרוכזות במשנה ובגמרא במסכת עירובין ובמסכת שבת, ובספרות ההלכה: בשור ובשולחן ערוך בחלקו הרביעי של אורח חיים, בין הסימנים שמ"ה-תט"ז, וברמב"ם בספר זמנים, והן נחשבות להלכות מורכבות ומסובכות. [...] להלכות אלו משמעות רבה לגבי היכולת להתנייד בשבת ממקום למקום, שכן ללא תיקון עירוב, אסור להוציא הפצים כגון סידור או עגלת ילדים ממקום למקום. כיום דואגות רבנויות מקומיות לסידור עירוב, המאפשר את הוצאת החפצים בשבת ממקום למקום, והלכות אלו אינן משמעותיות כמעט לציבור הרחב בישראל. אולם במקומות שאין בהם עירוב, כגון במקומות מסוימים בחוץ לארץ, ישנה משמעות רבה להלכות אלו." ראו 'הלכות עירובין', ויקיפדיה, 2016, מתוך הלכות עירובין/https://he.wikipedia.org/wiki

- חלות טריות [...] רמזו לשמש ולריש דוכנא (קראו להם לשמש את האורחים, כנהגו בחתונות) והם לקחו מן הנשים בפתח את החלות... (עמ' 305)
- הנשים אינן נוהגות להיכנס לחדר שבו מתקיימת ההילולא. ההפרדה בין נשים לגברים נשמרת. הנשים טרחו והכינו את התקרובת במשך שבועות אך אינן מגישות אותה, ובכלל אינן משותפות בהילולא.

הווי החיים הנוצרי

- והרי גם 'צירקבה' (בית תפילה לרותינים) אין לכם? (עמ' 290)
- ר' לייב זלמן סגל שואל את האיכר, הילקו סמירני, על בית התפילה. הוא משתמש במילה הרוטינית המלמדת על התערותו בחיי המקום, וכן על הכבוד שהוא חולק לאיכר בשימוש במילה מתרבותו של האחרון. הוראת המילה שמוסיף המספר מלמדת על אחריותו של המספר. כדי לא להפחית מהמשמעות של השימוש במילה זו על ידי סגל היהודי הדתי הוא מביא את הוראתה. כמו כן ההסבר מקרב את הנמען למסופר.
- בעוד שבועיים יהיה בביתי 'פראזדניק' (חג), והעגל טוב בעיני. (עמ' 291)
- אנו קוראים על שימוש אחר של ר' זלמן לייב סגל בשפה הרוטינית, בעת שיחתו עם האיכר הילקו סמירני, איכר בעל עמדה בכפרו, "מתקיפי הכפר" (עמ' 290). השימוש במילה זו על ידו מרמז אל התערותו של היהודי בתרבות המקום. תיווכו הלשוני של המספר הוא חיוני להבנת הסיפור לכל אורכו ועקבי לאורך הסיפור כולו.
- ויתן גם 'מוהוריץ' (משקה)? – שאל הילקו. (עמ' 291)

מידע ותוספות על אודות הסביבה

הערות על הווי חיים במרחב העיירה האוסטרו-הונגרית

- דובריש שאלה מחברתן גליקיל מכוונת תפירה. שואב המים (שהיה משמש לעת הצורך גם סבל בעיירה) הביאה בחבל על שכמו... (עמ' 277)
- הפרט על שואב המים שהוא גם סבל לעת מצוא, מלמד על היכרותו של המספר עם חיי המקום, על המקצועות הרווחים ועל אפשרויות הפרנסה בעיירה.
- ביתו של ר' אהרלי המלמד (הלה היה תלמיד חכם ומופלג וחסיד מקורב אצל ההוסטיאני, חביב ורצוי לכל בני העיירה, אך עני ואביון וחלוש ומוכה טחורים ומטופל במשפחה בת עשר נפשות) נתמלא בימות הגשמים האלה מים כולו.
- העזרה שמושיט ר' זלמן לייב לעניי העיירה במתן בסתר היא רבה. המספר מוסיף מידע על היותו תלמיד חכם ואהוד ועל מצבו המשפחתי והבריאותי, כדי לתמוך במעשה העזרה של ר' זלמן לייב סגל לר' אהרלי המלמד.

מידע מקומי מחיי העיירה

- הוא נשא ראשו אל חלל הגג (העלייה הייתה רק על הבית, והסולם עומד נשאר על אל הקיר), אבל את פרץ אי אפשר היה לראות. (עמ' 345)
- המספר מתאר את המקום כמי שנוכח בו ומכירו היטב. מבנה הבית המתואר עשוי להיות דומה לזה שהכיר ברש בגליציה בקרבת מגורי משפחתו.
- פקיד בית הסוהר (זה שבא במקומו של פאן שאכנובסקי) היה יוצא לפעמים משער בית הסוהר... (עמ' 349)
- המספר מציין בפרק קודם על פאן שאכנובסקי כי בעבר עבד כסוהר, ובהערותו זו רומז אל פרט זה. הערה זו תורמת ללכידות בתבנית העלילתית. מתוספת זו משתמע כי הזמן החולף המאופיין בתמורות ובשינויים, עשוי לשמש רמז לעתידו של פרץ העומד לדין; בתום עונש מאסר שירצה, יתפנה מקום לאסיר אחר וחוזר חלילה.
- בינתיים באו שלושה בחורים, ממכיריו של פרץ, ובתוכם גאסטרול, וניגשו אל הספסל. תאיבים היו לראות את מהלך המשפט, וביחוד רצו לשמוע את הגנתו של ר' זלמן לייב. בטוחים היו שהוא יגן על בנו (עורך דין טרם יהיה בעיירה והשופט הרשה לפעמים לאדם מן הצד להגן על הנאשם). (עמ' 350)
- המספר בקיא בענייני החוק בעיירה ובמערכת המשפט. בקיאותו מתפרשת על פני ציר של זמן נרחב, הפונה לעבר. מצב העניינים במערכת המשפטית שבכפר מראה כי על אף שהמערכת חסרה פונקציות המאפשרות הגנה על הנאשם, נשמר ערך מוסרי כמו הוגנות שניכר בשיקול הדעת של השופט.

הסברים של המספר בזיקה לסיטואציה המתוארת בגוף הפסקה

תוספת מידע והרחבתו בזיקה למסופר

- 'השכן הנכבד', פאן סגל, שילם לפאן קונסקי חמישה זהובים במזומנים (הוציאם מנרתיק עור מתקפל ועדין, המונח בכיס חיקו), לבד מה שהבטיח לפאני יאדוויגה... (עמ' 261)
- המידע הנוסף בסוגריים מעיד על איכותם של האביוזרים שברשותו של פאן סגל. הם אף עשויים להעיד על אפיונים בדמותו: הוא מסודר שכן ארנקו נמצא בכיס של בגדו, ותכולתו המלאה מרמזת אל תכנון מראש של מעשיו. כמו כן ההקבלה הנרמזת בין בעל החפץ, פאן סגל, לחפץ, ארנק העור המתקפל והעדין, מלמדת על עדינותו של בעל הארנק. מידע זה גם משלים את האווירה המאפיינת את הסיטואציה המספרת על בואו של פאן סגל לפאן קונסקי כדי לשלם את הפיצוי על הרג החזירון. את הקנס הוא משלם במזומנים והוצאתו מן הארנק, כמטונימיה לנכסיו של פאן סגל, משווה למעמד נימוס וכבוד לצד הנפגע.
- בית מלאכתו של פאן קונסקי, שהיה בבניין הגורן (לפני כמה שנים מכר את השדה היחידי שירש מאביו ולא היה לו צורך בגורן לתבואה). (עמ' 263)

המספר מסביר את הסיבה לכך שבית המלאכה של פאן קונסקי נמצא בתוך בניין הגורן. השדה ששימש לצרכים חקלאיים ושינה את ייעודו, עשוי ללמד על צורכי הזור החדש המשתנים ועל התמורות. מעבר לממצא זה, נרמז גם מצבו הכלכלי של קונסקי, שהוא שפיר. יש הקבלה במצב הכלכלי של שתי המשפחות המתוארות בסיפור, משפחת סגל היהודייה ומשפחת קונסקי הגויה. המידע הנוסף מחזק את אמיתותו של המספר, שמפגין ידע על הפרטים בעברן של הדמויות.

- רק פעם בשבוע היא מתקינה לו, לכלב המאוס, מרחץ כזה, בכל יום שישי, אך בשבוע שעבר הלך עם פאן בוליק, שביקר אצלם (אחרי שנתן להם במתנה את החתולה), ושב רק בערב... (עמ' 266)

פאני יאדויגה מספרת לפרץ המגיע אליהם לביקור, על קרוצ'יק, כלב הפודל שלהם שהיא רוחצת במסירות.²¹ המתנות הניתנות להם מרמזות אל חיזור אחר בתם, פראניה. הפודל הוא אחד מבעלי החיים האהובים עליה, נוסף על החזירון והחתול. האם רוחצת את הפודל במסירות עבור בתה. תיאור רחיצתו של הפודל ואזכור החתולה שקיבלו מעלה בעקיפין את הטיפול המסור והיחס הרגשני של פראניה לחזירון ובכך משמש אות אזהרה (שפרץ אינו מזהה) לכך כי ייתכן שפראניה נוטרת לו בלבה על הריגת החזירון או שמעשהו הוא בלתי נסלח.

- אשתו, פאני שאכנובסקה (איש לא ידע את שמה כי הכול קראו לה בשם 'סבתא' ואפילו פאן שאכנובסקי). (עמ' 269)

בעוד שהמספר מציין שפאני שאכנובסקה הכירה את כל "מיולדיה בפניהם ובשמותיהם..."²², גויים ויהודים, אין איש יודע את שמה. הכינוי 'סבתא' מרכז את דמותה הקשה, כמו למשל את נטייתה להחמיר לסירוגין ביחסה לבתה היחידה, עם חתנה ונכדתה, ולריב עם. הכינוי הקונוטטיבי למעמדה המיוחד של סבתא באשר היא, המעלה בדמיון דמות נוחה לבריות, מגוננת על נכדיה ושקטה, מתברר בהמשך הסיפור מהופך להתנהגותה ולאופייה של פאני שאכנובסקה. כינויה תורם לקירוב הבריות אליה בדרך בלתי אמצעית ורומז אל האווירה החיובית שעשויה לשרור בקרבתה. יש בכינוי כוונה חתרנית, שכן בהמשך מתברר כי היא נוהגת בגסות ובבוטות כלפי פרץ.

- מחר יום ראשון, היא תלך בבוקר עם הוריה אל הקוסטיוול (קונסקי כבר קם מחוליו, אתמול בין הערביים ראהו עומד במבוא הסמטה וצופה על פני הדרך). (עמ' 274)

ניתן מידע פרטני על מחשבותיו של פרץ הגיבור המבקש לברר בינו לבין עצמו באשר לאפשרויות המפגש עם פראניה. פרץ מבחין בפרטים הקטנים במרחב האישי של פראניה. הצגת הפרטים העובדתיים החולפים במחשבתו של פרץ, מחזקת את האמינות שמבקש המספר ליצור בדמותו של פרץ.

- נדמה לי ששמעתי את כל הצדדים (התובע ניענע לו בראשו), אם כן, אוציא את פסק הדין. (עמ' 352)

תנועת ראשו של התובע לאחר דברי השופט במהלך המשפט הנערך לפרץ, מרמזת אל שביעות

21. תיאור רחצתו מפורט. למשל: "פאני יאדויגה רחצה [...] את קורצ'יק, הפודל הננסי [...] בתוך אמבט קטנה מליאה מים חמים [...] והיא סיבנה אותו בכל כוח זרועותיה..." (עמ' 266).

רצונו עם החלטתו של השופט לסכם את הדיון ולהחליט על פסק דין. תוספת זו המרמזת אל כך שחושיהם של בעלי התפקידים, התובע והשופט (ואביו של פרץ כסניגורו) חדים והם קשובים לכל הנאמר, משווה לסיטואציה מעמד דרמטי ומחדדת את המתח בין שני הצדדים, שכן המספר מפרט כיצד שני הצדדים מאוכזבים: "איש לא פילל, כי המשפט ייגמר מהר כל כך: צד המאשימים... וצד הנאשם..."²² נוסף על כך, התוספת משווה חיות לסיטואציה ומסייעת לקורא לדמיין את המתואר בבית המשפט.

השלמת פערי מידע

- פאני יאדויגה, אשתו, קטנה ורזה זרועותיה חשופות ושמלתה המקובצה בחגורה מורמה עד לברכיה (היא באה מן הכביסה)... (עמ' 260)

תוספת זו עשויה להדגים את היחסים המתקיימים בין זמן ומרחב. לטענת שלומית רמון-קינן "יחסים אלו נמדדים, בדרך כלל, באמת-מידה של קצב (או מהירות) [...] האצה והאטה [...] הקצב המהיר ביותר הוא האליפסיס (פסיחה) כאשר משך כלשהו של סיפור-המעשה כלל אינו מיוצג במרחב-הטקסט."²³

נוסף על כך, לסיטואציה המתוארת בגוף הפסקה חסר שלב ה"סיבה", והיא מציגה את ה"תוצאה" בלבד, ולכן כשלעצמה היא עשויה לעורר גיחוך. תיאור הרגעים לאחר הריגת החזירון בידי פרץ הם דרמטיים, כי הלוא הם עלולים להפר את רקמת היחסים הטובה בין היהודים לנוצרים במקום. נראה כי בהערתו חותר המספר לשקף את השגרה שהופרה באירוע החרגי, והנה, דווקא ברגע בלתי צפוי זה שקוטע את הפעולות השגרתיות של הדמויות, עוסק המספר בעניין שולי לכאורה באמצעות תיאור המראה החיצוני של פאני. היא הייתה עסוקה בפעולה דומסטית, שטיפת הכבסים, פעולה המסבירה את שמלתה המורמת עד ברכיה. מראה זה עשוי לעורר בת צחוק קלה, שכן הופעתה במראה פרוע וצעקותיה, נוסף על צעקותיה של בתה ושל בעלה, משווים לסיטואציית הרג החזירון רדוקציה. לפיכך נרמז אפיון קומי שהולך ומתפתח בתיאור הסיטואציה. ריבוי הפעולות בה עשוי להגביר את האווירה הדרמטית ובה בעת יוצר אלמנט קומי-גרוטסקי שמפיג במידת מה את המתח הרב המתלקח בין שתי המשפחות ועלול לערער את היחסים הטובים ששררו בין יהודים לגויים:

- שלושתם צעקו בעירבוביה וניענעו בתנועות ריתמיות כמשחקים על הבמה. פאני קונסקי ניענע את המזוית והצביע בה פעם על נבלת החזיר ופעם על פרץ [...] פאני יאדויגה החזיקה את מקל הכביסה ועשתה בו תנועות דומות לתנועות בעלה... (שם),²⁴

22. ברש (לעיל הערה 8), עמ' 352.

23. ש' רמון-קינן, **הפואטיקה של הסיפורת בימינו**, תרגמה ח' הרציג, תל-אביב 2002, עמ' 55.

24. לעניין יצירת קומיות על ידי הנוקשות בפעולות מכניות "במקום שנחוצה דווקא הגמישות והזריות החיה [...] של האדם", ראו ה' ברגסון, **הצהויק**, תרגם יעקב לוי, ירושלים תשל"ה, עמ' 12.

הסבר וביאור של הרמזים והיגדים קונוטטיביים

- פאננה פראניה היא 'שלמה' (ערמומית) גדולה! הרי אז יגיעו ברכי עד לסנטרי... (עמ' 267)

בשיחתו של פרץ עם פאניה, מעיר לה פרץ על ערמומיותה בדרך פיגורטיבית, במטפורה קונוטטיבית המושאלת מהמקרא, כשהוא מבקש להדגיש את תכונת הערמומיות שלה כזו הדומה לזו של שלמה המלך. המספר נוטל עמדה של מתווך כמבקש להבהיר את התכונה המזוהה עם השם 'שלמה' ומכאן נסיק כי פרץ מחמיא לפראניה על ערמומיותה. ברם, בהמשך מתגלה פן אחר של תכונה זו בדמותה של פראניה, שאינו פוזיטיבי, כאשר היא מתלוננת לפני רשויות החוק על הריגת החזירון בידי פרץ, זאת כדרך להתנקם בו על הפסקת הקשר הרומנטי עמה.

- ואם אזל כספו היה – היה מתחכם למצוא את הפרוטות בכל מיני דרכים: פעם מאשתו (וזה היה קשה כקריעת ים סוף). (עמ' 269)

פאן יינדזי שאכנובסקי, סבה של פראניה, מנסה לעיתים לבקש מאשתו כסף. ידוע כי פאני שאכנובסקה היא בעלת הכנסה משלה כמיילדת וכסוחרת, מנהלת את משק הבית ואחראית להכנסות מהמשק החי, היא מכירה את תושבי המקום, מנהלת את העניינים השונים, שלה ואף של אחרים, באסרטיביות וידועה בכך. העניין בולט בשל העובדה שבעלה, פאן יינדזי, הוא בפנסיה, ומלבד עיסוקו במשחק ה"לוטריה", הוא אינו פעיל. בפנייתו לאשתו כדי לבקש כסף, נרמז כוחה הכלכלי של פאני שאכנובסקה כנגד הפנסיה של בעלה. על אף זאת, היא איננה נוטה לתת לו כסף למשחקי המזל. הערת המספר הכל-יודע המכיר את פאני שאכנובסקה, מעידה על אופייה הנוקשה, ומרמזת אל כך שגם בעמדתה הקשה כלפי מערכת היחסים בין נכדתה לפרץ, היא לא תקל משום שהיא מבקשת לנקום בו.

הבעת עמדה סובייקטיבית

- לאחר שאכל פת שחרית יחד עם קובקי, וזה עקצו פעמים אחדות בגלל יחסו 'החשוד' אל דובריש (שטות, הוא אפילו לא הרגיש בה!) ופרץ פרע לו ככל אשר יכול, פרש קובקי אל חדרו... (עמ' 263)

בפתחו של פרק ד', "הביקור הראשון", מתוארת שגרת הבוקר בבית משפחת סגל והתאקלמותו של פרץ בבית שלא היה בו זמן רב. בעוד שבני המשפחה כבר סיימו את ארוחתם ופנו איש לעיסוקיו, בבית ומחוצה לו, יושב פרץ לסעוד פת שחרית עם קובקי אחיו. זה האחרון סונט בו על "יחסו 'החשוד' אל דובריש". ברם, המספר מגיב אף הוא על דברי קובקי ומציין בסוגריים תגובה שעשויה להיות שלו, כמספר כל-יודע או של קובקי (עמ' 263).

הערת המספר מרמזת אל מבוכה בעמדתו של פרץ כלפי אחותו החורגת, דובריש. בעבר ביטל קובקי אחיו אירוסין עמה, ונראה כי עצם הדבר ששניהם ממשיכים להתגורר תחת קורת גג אחת, בבית הוריהם, לצד אחיותיהם החורגות, עשוי להגביר את חוסר הבהירות באשר לעתיד היחסים בין דובריש לקובקי ובינה לפרץ. כדי לדובב את פרץ ולשמוע ממנו הערה באשר לארוסתו לשעבר, ואולי את עמדתו כלפיה וכלפי קובקי, מעיר זה האחרון את דבריו. נוסף על

כך, מדברי קובקי הנמסרים כפרפרזה מידי המספר,²⁵ תיתכן נימה של קנאה כלפי הבחורה שוויתר עליה, וייתכן שהוא מבקש לבדוק את רגשותיו של אחיו שנעדר זמן רב מהבית, כלפיה.

פונקציה שנייה של הסוגריים מציינת את התערבותו של המספר בשיחה בין האחים. השימוש בגוף שלישי נסתר רומז אל הערת המספר על פרץ, "הוא". מדוע מעיר המספר ועד כמה נכונה הערתו? אולי יש לבדוק את תגובותיו של פרץ בארוחת הבוקר שאליהן רומז קובקי בדבריו, ולשאול האם אכן פרץ לא נותן דעתו על נוכחותה של דובריש? אף על פי שקובקי אינו מתכוון לאירוע ספציפי, הרי יש דברים בגו: פרץ ששב לא מכבר מעבודת הצבא, מתבונן בבני משפחתו מתוך עמדה מרוחקת וזוכר בחוויות ובהיגדים הקשורים בהם. בינו ובין עצמו פרץ תוהה על פשר בחירתו לשהות בבית ולא לצאת מחוצה לו. הוא תמה האם העניין קשור באלקי שבגרה ויפתה "במשך הזמן שלא ראה אותה", ובאותו עניין הוא משווה לאחותה, דובריש, שהייתה מיועדת לאחיו, קובקי, ואף נתארסה לו בעבר אך האירוסים בוטלו. מחשבות אלו נקשרות לזיכרון ילדות שבו היה אביו מתלוצץ באוזני אשתו, אמן של דובריש ואלקי, כשאמר באוזניה כי "שכשיגדלו הילדים יוכלו להינשא זה לזה, הבכור לבכירה והצעיר לצעירה".²⁶

הזיכרון והמחשבות על קשר נישואים בין האחים לאחיותיהן החורגות גורמים לפרץ למבוכה, וזו מתבטאת בשני סממנים ויזואליים: הוא מתאדם וצוחק. מחשבות אלו ותגובתו מתוארות בסמיכות לסיטואציה הנדונה. משמע שההיגד המצוין במאמר מוסגר – מקורו בתודעתו של פרץ הנבדק לשמע 'עקיפותיו' של אחיו, אף שאינו מתאר נכונה את עמדתו של פרץ כלפי אחיותיו. הוא מתבונן בהן, מבחין בשינויים שחלו בהופעתן החיצונית ובהתנהגותן וזוכר את הלצתו של אביו ואמו על הנישואים האפשריים בין בניו לבנותיה כשיגדלו. מכאן מתברר כי הערה זו איננה חסרת חשיבות כלל. היא תיבחן לאורך הסיפור בעניין מערכות היחסים של שניהם, איש מול אהובתו. נראה כי לשובו של פרץ יש השפעה לא רק על עולמו שלו, אלא אף על עולמו של קובקי ועל עולמן של אחיותיו. קובקי מחליט לחדש מערכת יחסים מחייבת עם דובריש, והיא משפיעה על אחיו בבחינת צבת בצבת עשויה: הצלחתה של מערכת היחסים בין קובקי לדובריש היא שתביא לטיפוחה של מערכת יחסים מחייבת בין פרץ לאחותו החורגת, אלקי.

פרץ מקניט את אחיו בשל יחסו העוקצני אל דובריש, המעוניינת בקשר זוגי עמו. התוספת בסוגריים באה לגונן על קובקי וחושפת אמפתיה של המספר הכל-יודע והמתערב עם דמותו. המספר מכיר בביטחון את עמדתו של קובקי כלפי דובריש עד כי הוא מדגיש את הביטול בדברי פרץ "שטות...".

- בכל שבוע אני מנקה אותן. יראה נא, אם ימצא קור עכביש באחת מהן [...] וזה ארבעה ימים, שלא ניקיתי אותן, חי אלוהים! (אל נכון אתמול! – חשב פרץ בלבו). (עמ' 264)

בשיחה בין פאן קונסקי הנגר ובין פרץ, מתגאה הנגר על המזריות שבנה, הנשמרות נקיות וללא מעטה של אבק, על אף פרק זמן של ארבעה ימים שלא ניקה אותן. התוספת בסוגריים משקפת הרהור החולף בראשו של פרץ כי שכנו ודאי עשה זאת ביום האתמול, שבו אירעה תקרית הריגת

25. "וזה עקצו פעמים אחדות בשל יחסו ה'חשוך' אל דובריש." (שם, שם)

26. שם, שם.

החזירון. על אף השיחה הנעימה המתנהלת ביניהם, נראה על פי המידע כי אינו מאמין לדברי שכנו, אף שמדובר בעניין שולי שאין לו חשיבות. חיזוק לכך נמצא בדברי המספר המעיר כי התוספת המשקפת את המחשבה החולפת במוחו של פרץ מלווה בטון של לגלוג קל.

- 'ברור שמכשפה היא', היתה מלעיגה יאדויגה על אמה בשבוע שלה, 'הרי כולם רואים ויודעים [...] בחורף, בימי הקיפאון הגדול, בשעה שכל עשרים תרנגולותיה של 'הלזו' כמעט יום יום' [...] (והיא מכחידה, שאמה מחזיקה את תרנגולותיה בחדר חם על מצע של מוץ ומחליפה מצען בכל יום...) וכן פרתה שופעת חלב בחורף, בעונת היוקר [...] (ואינה מגידה, כי אמה תופרת לפרתה אדרת מבגדים ישנים לעטפה בקור הגדול ומשקה אותה שלוש פעמים ביום 'מרקים' חמים) [...]'.²⁷ (עמ' 270)

המידע שבסוגריים מנוגד לאמירותיה של יאדויגה בנושא הצלחתה הרבה של אמה לייצר תפוקה מבורכת של חלב ושל ביצים. בעוד שהבת מתלוננה על הצלחה זו ותולה זאת בסיבה שאינה ריאליסטית, מציין המספר שהאם נוהגת בבעלי החיים שלה כמו בבני אדם, מחממת את חדר התרנגולות ומחליפה להן את מצען שלוש פעמים בשבוע וכדומה. אינפורמציה זו מעוררת גיחוך, וייתכן שבתה מעדיפה לספר שאמה מכשפה ובכך ליצור רתיעה ממנה וממעמדה, מאשר לספר על הטיפול האנושי שזכות לו חיות המשק מידי אמה, ובכך לגרום לשומעים לגחך על התנהגותה המוגזמת של האם.

ייצוגי דיבור של הדמויות

רמון-קינן עומדת על ייצוגי הדיבור של הדמות ומבחינה בין דיגיזיס, שבו המשורר או הסופר מדבר ואינו יוצר רושם חתרני, שמא קולה של דמות אחרת מדברת, ובין מימיזיס שבו "המשורר מנסה ליצור אשליה שלא הוא המדבר". לפיכך "הדיאלוג, המונולוג והגיבור הישיר באופן כללי יהיו מימיטיים..."²⁸

- להסתיר! והיא מזדקרת כמרצע מן השק. (ובלחש: 99-3-16-673-260), מה לא תהיה מלחמה חדשה? ודאי, שלא תהיה! שאם כן, לא היו מניחים לו לשוב הביתה (33-560-47). (עמ' 270).

פאן שאכנובסקי מנהל שתי שיחות בו בזמן: האחת, הווקלית, מתנהלת עם פרץ שמגיע עם פראניה לביתו ובה הוא מדבר על מלחמה. האחרת שאינה ווקלית, מתנהלת בו בזמן בינו ובין עצמו, בתודעתו, בעניין אחר: חשיבה על מספרים הרצויים לו למשחקי המזל. הביקור של פרץ היהודי אצלו ושאלת העמדתו כבן זוג מתאים לנכדתו היחידה, אינם עולים כלל במחשבתו של פאן שאכנובסקי, אלא התמכרותו למשחקי הלוטריה, שביטויים הוא ניחוש המספרים. ציון מחשבותיו של פאן שאכנובסקי בסוגריים ממחישה את הסיטואציה האנושית שבה ייתכן כי אדם ידבר בעניין מסוים ובו בזמן יהרהר בנושא אחר.

- יש עימד מי שהיה איש צבא [...] ²⁹אולי גם קאפראל? [...] תערכי, בתי, חגיגה בביתך

27. שלוש הנקודות בסוף הפסקה מופיעות כך בגוף הטקסט.

28. רמון-קינן (לעיל הערה 23), עמ' 103.

29. שלוש הנקודות הן בגוף הטקסט.

ותזמיני את שנינו לריקודים [...] חי-חי, עוד אוכל להתחרות בו [...] רגלי, ברוך השם, עוד לא היו לבולי עץ [...] (27, 394, 7...7) – חכו, חכו עוד מעט. (עמ' 271)

גם בציטוט זה משוחח פאן שאכנובסקי עם נכדתו ובו בזמן טרוד במחשבתו במספרים שהוא מבקש להעלות במשחקי המזל. המידע בסוגריים הוא חיקוי למחשבותיו של הסב העוסק בענייני הלוטריה כשאר הוא משוחח עם נכדתו בנושא אחר. שלוש הנקודות מחזקות הנחה זו, שכן יש השהיה בין דיבורו של הסב עם נכדתו בענייניה ובין מחשבותיו על מספרי המזל.

- כל העניין יעלה לו, לרי' זלמן לייב, בארבעים זהובים ('בשמונה חזרזירים', – העיר פרץ).

המספר מביא את דבריו של רי' זלמן לייב המעריך את עלות הסיוע לתיקון גג ביתו של רי' אהרלי המלמד. פרץ מעריך בינו ובין עצמו את שווי התיקון על פי עלותם של שמונה חזרזירים כמדד להוצאה גדולה שיצטרך אביו הנדבן לתת. דרך ההערכה האירונית מעוררת בת-צחוק אך מזכירה את האירוע שבו הרג את החזרזיר בפרץ של חמה ובלי מחשבה תחילה, ובשל כך נדרש אביו להוצאה כספית גדולה שהעניק כפיצוי לבעל החזרזיר. לעומתו, אביו מקדיש מחשבה לעניין ההוצאה הכספית ומחליט להעניקה כדי לשלם את עלות תיקון הגג ליהודי הנזק.

- וזה עיקר המכתב בסגנונו של קובקי :

— אמור להם (לבני הבית) שלא באתי, כאותו גיבור במעשייה העממית [...] כשנכנסתי לבית הדוד (מצאתיה במקרה יחידה בחדר) והתנשקנו [...] הדודה חוה ערכה לנו שולחן כיד המלך (היא טוענת, שזה שולחנם תמיד, אבל זאת נראה במשך השבועות שנאכל על שולחנם. אל תחששו, חביבי, חדר לינה לקחתי לי במקום אחר [...]...) ואחר הצהריים לבשנו פרוות ויצאנו לטייל 'על גפי מרומי קרתי' (בלי שומר) וטיילנו כשעתיים [...] אנו לא נחזור עוד יחד הביתה. מתביישים אנו [...] אלא תחילה תחזור דובריש ותכין כל מה שרצוי לה להכין (בעזרת ה'דודה' ואלקי, כמובן). (עמ' 334)

בדוגמה זו ייצוג הדיבור מתחלף בייצוג הכתיבה של קובקי שיש לו דמיון לסגנון הכתיבה של המספר בעצם השימוש בסוגריים. ייתכן שבכך נרמז כי דמות המספר היא בת דמותו של קובקי, בן המשפחה החסידית שפונה לעולם ההשכלה.³⁰

נקודת תצפית משולבת של המספר ושל אחת מהדמויות

בוריס אוספנסקי מכנה נקודת תצפית המשולבת משני קולות או יותר, "נקודת תצפית 'מומרת'". במקרה זה מתקיים צירוף של שתי נקודות מבט פסיכולוגיות נפרדות. לעיתים הרושם שנוצר הוא כי המספר 'מושך' את נקודת התצפית של הדמות אליו.³¹

30. וייתכן שיש דמיון בין דמותו של קובקי לזו של הסופר, ברש, בפרטים הביוגרפיים המשפחתיים: אב אלמן שנישא לאלמנה; התחנכותו של ברש במרחב כפול: חסידי-אורתודוכסי מצד אחד ומערבי-מודרני מצד אחר. שלום קרמר מציין כי "הוא גדל באמידות זעיר-בורגנית, הטבועה בחותם המסורת וזכה להינון ממוזג [...] השכלתו נתבססה גם על לימוד מסורתי בחדר ובבית-המדרש וגם על ביקור בבית-הספר העממי הממשלתי..." – ראו ש' קרמר, **ראליזם ושבירתו**, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 85.

31. ב' אוספנסקי, **הפואטיקה של הקומפוזיציה**, תרגם ג' טורי, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 108-109.

- פראנציסקו (מיום שהוסכם ביניהם לפנות זה לזה בלשון 'אתה', קראה לו בשם פולני, והוא, אף כי לא השלים עם השם הנוכרי, לא מחה). (עמ' 296)

פראניה מדברת עם פרץ, והמספר מעיר על פשר שם החיבה המציין קרבה ואינטימיות. בהערתו אפשר ללמוד על קודים של נימוס אלמנטרי, פנייה אל נוכח כאל גוף שלישי נסתר הנהוגים בפנייה של אנשים זה לזה. בכך המספר פונה אל שיחה קודמת בין השניים ומבקש להזכירה, עניין המלמד על ציר אירועים סיסטמטי שהמספר מגלה בו בקיאות, וגם מביע אחריות כלפי הנמען ומבקש לציין פרטים שאינו יודע.

- ואור לב' חשוון, אחרי פת ערבית, חיכו כל בני הבית (חוץ מקובקי, שהלך לשחק בקלפים אצל המלווה בריבית המשכיל שלום פיקטנהולץ) ביחד הגדול לבוא השוחט לשחוט את בן הבקר. (עמ' 299)

אירוע ההילולא השנתי שעורך ר' לייב זלמן סגל מדי שנה בשנה מעסיק את בני המשפחה הנרגשים, שנרתמים להכנות המרובות. קובקי שמפגין מדי פעם זלזול במנהגים למיניהם הנהוגים במשפחה ולרובם זיקה למסורת ולתרבות היהודית-חסידיית, הוא היחיד שאינו תורם את חלקו ועוסק בענייניו. תחת זאת הוא מבלה בחברתו של שלום פיקטנהולץ, אף הוא משכיל כמוהו. מתוך הערת המספר נלמד שקובקי אינו המשכיל היחיד בעיירה, שבה רוב היהודים דתיים ומבקרים בקביעות בבית המדרש ובקלויז. אמנם שלום פיקטנהולץ משכיל, אך עוסק במקצוע שהיה מיוחס באירופה בדרך כלל ליהודים. פיקטנהולץ חי בשני העולמות, היהודי-מסורתי והיהודי-מודרני, אינו מוקע מתוך החברה היהודית ויש לו חברים משכילים.

- פרץ מצא בין ספרי אביו את הספר 'ליקוטי עיצות' [...] ועיין בו [...] הוא חיכה לבוא השוחט כדי לעזור על יד אביו בעשיית בן הבקר (הוא זכר את הנער ישמעאל שאברהם ביקש לחנכו במצוות). (עמ' 300)³²

פרץ נזכר במדרש שלמד בילדותו, וזיכרונו מעיד על היותו "בור סוד שאינו מאבד טיפה" ועל מקורות הידע היהודיים שהוקנו לו בילדותו. הזיכרונו דווקא בישמעאל, בנו של אברהם, על פי פרשנות במדרש בראשית רבא מ"ח, יג, שבו אברהם מבקש לחנך את ישמעאל למצוות, משליכה על ניתוקו הממושך של פרץ מהמרחב היהודי למען שירות בצבא שבו לא היה יכול לקיים את הלכות היהדות. משמע שלתקופת מה הוא היה בבחינת גוי כלפי תורת אביו ומורשתו, אך עדיין הוא כישמעאל, בנו של אברהם. פרץ מודע להתנתקות הרוחנית שלו מאורח החיים היהודי ומגלה נכונות לשוב לחיקו. מצד אחד הוא מעיין ב"ליקוטי עיצות" אף על פי שנרמז קושי בהבנת החומר: "רוב הדברים היו רחוקים מלבו, גם לא תפס הכל." מצד אחר הוא מעוניין לעזור לאביו ולהראות רצון טוב. אזכור דמותו של ישמעאל עשוי אף לרמז אל פרשת היחסים בינו ובין פראניה ועל סטייתו מהיהדות ומהאיסורים התרבותיים באשר לקשר רומנטי בינו כבחור יהודי ובין פראניה הגויה. בהזכרות של פרץ בישמעאל המתחנך לפי תורתו של אברהם, נרמזת משאלת הלב כי פראניה תסכים לקבל על עצמה את דתו ובכך לפתור את הקונפליקט הדתי העומד ביניהם.

32. את ספר זה ערך תלמידו ר' נתן בעקבות ספר של ר' נחמן מברסלב.

- ...והקולות מצטחצחים [...] ולב השומעים (גם השומעים את עצמם) מזדעזע בחיל ובאמונה עד כדי מסירות נפש. (עמ' 308)

הערה המכפילה את אווירת השמחה וההשתתפות החסידיים בשירה.

- עליך לבקש מן ה'דוד', שיתן לך להוצאות הדרך ותסע למקום אחר, נגיד, אל דודנו שבקאמינקא (הם אנשים נפלאים). (עמ' 311)

במכתבה של דובריש לפרץ היא מבקשת להזהירו מהסתבכות בקשר עם פראניה שעלול להביא אותו לידי אסון, ומספרת שאלקי חשבה אחרת ממנה וסבורה שיש לעמוד מן הצד ולא להתערב. דובריש מציעה לו דרך אחרת שבה, לאחר שיעשה חשבון נפש ויסיק כי פראניה היא אהבת חייו, ילך להתגורר בעיר כמו לבוב, בעזרת אביו. בד בבד תתגיייר הנערה ו"תקבל עליה את דת ישראל". אם אינה מוכנה להתגיייר, היא מציעה שייסע לדודים כמו אלה שהיא נמצאת אצלם עד שלבו יירפא. דובריש כותבת לפרץ מהרהורי לבה, שהרי היא עצמה נקטה מהלך של התרחקות מהמקום שבו שהתה במרחב אחד עם אהוב לבה כדי לבחון את יחסה לקובקי. כמו כן היא חשה אמפתיה עמו, משום שהיא יודעת טעמה של אהבה שאינה ממומשת, בדומה לפרץ שאינו יכול לממש את אהבתו לפראניה.

דובריש מתערבת משום שפרץ הוא לדבריה "יותר מדי יקר ואהוב [...] לכולנו" (עמ' 311). לכן היא מקרבת אותו לעמדתה בהבעת אמפתיה שלמה עם סבלו: "יודעת אני כמה עמוק הסבל בלבך...", וכותבת בלשון רבים כדי להוכיח את תמיכתם של בני המשפחה בו: "אבל אם יש בידינו לעשות איזה דבר להצלתך ולא נעשה – אנו מתחייבים בנפשנו."

- בבואם אחרי צהריים הביתה (העשן שעלה מן הארובה הוסיף מרחוק חן רב לבית). (עמ' 311)

פרט זה המתאר את הנוף הנשקף מעיניהם של פרץ אביו המגיעים מנסיעת עסקים הביתה, עשוי ללמד על מזג האוויר הקר בתחילתה של עונת החורף. הבית החם והמחומם והעשן המסתלסל המשדר חמימות ואווירה טובה, ממתין לבעל הבית ולבנו ששבו מנסיעת עסקים. במקרה זה, הערתו של המספר יכולה ללמד על החריצות המאפיינת את בעלת הבית, מרים, ואת אלקי, בתה; גם בימים כתקנם שוקדת מרים על עבודות הבית, לא רק לקראת ההילולה, אלא אף בימים של שגרה. העשן מסמל זאת, ולמעשה מסמל את הפעילות המתקיימת בבית גם כשבעל הבית אינו נמצא.

עניין שני שיש לתת עליו את הדעת, נתון בציר העלילה המאוחר: אירוע האירוסין של קובקי עם דובריש ופרק שהותם והתאחדותם אצל הדודים שנסעו אליהם, מוכיח אחרת מדברי המספר. עניין זה מרמז כי על הקורא לשקול את דברי המספר ולא לקבלם כאקסיומה. מסקנה אחרת שעולה מתוך הפער בין דברי המספר למקרים המתוארים היא כי אפילו המספר היודע-כול, כישות הנמצאת מעל גיבוריו,³³ אינו יכול לדעת את המתרחש במרחב הפנימי של הדמויות; הוא אינו כל-יודע, וידיעותיו אינן מספיקות כדי לנבא סיטואציות עתידיות.

33. לתכונותיו של המספר הכל יודע ראו, למשל, אבן (לעיל הערה 7), עמ' 137-163.

- והוא רץ בחשק אמיתי, תפש את שני כלי העץ הגבוהים (הם נדמו לו כל כך קלים!)...
(עמ' 318)

בערב חג המולד פרץ מוזמן לבית קונסקי לחג המולד ומתלבט אם ילך. אמו מבקשת ממנו עזרה להביא הביתה "שני ניאובי מים".

ידיעתו של המספר היודע-כול את נפשו של פרץ השרוי במתח רב היא מלאה. בקשתה של אמו היא בבחינת הסחת הדעת מן העניין שהוא חושב עליו. ברם, המתח הרב ניכר במרצו הרב המביא לידי התחושה הסובייקטיבית כי אינו חש את כובדו של המשא.

- ור' קלמן, כדרכו, הגיד לו את כל מה שבלבו (הוא לא חשש משום אדם, שמא יסיג את גבולו). (עמ' 320)

בעל האחוזות, ר' קלמן חקר, אוהב לשוחח עם זלמן לייב כשהם פוגשים זה בזה במקרה. קלמן מספר לו על בנו הבטלן, וסגל מצדו משתף אותו בעצב "את מעשה פרץ בנו ואת המבוכה שהוא נתון בה" (עמ' 321).
בתגובה משיב קלמן:

- זכור, זלמן לייב (הוא לא קרא לשום אדם ר', חוץ מן הרב), הבטלה היא אם כל חטאת. (עמ' 321)

המספר מעיר כי ר' קלמן חקר אינו פונה לסגל בכינוי ר', עניין המרמז אל הקרבה ביניהם. הערות המספר תורמות לעיצוב דמותו של ר' קלמן חקר, שאמנם הוא דמות שולית בסיפור ומופיע רק פעם אחת ויחידה בסיפור, בפרק כ"א. שתי הדוגמאות עליו מלמדות על מאפייני דמותו: הוא עשיר ובעל נכסים, בעל ביטחון עצמי רב ואינו חושש לספר על בנו החסיד, "גבר לא יצלח" (עמ' 320). על אף המשותף בינו לר' זלמן לייב סגל, קיים ביניהם שוני בתפיסת החיים. ר' קלמן חקר מוכיח את ר' זלמן לייב על דרכי חינוכו ומייעץ לו על סגנון הדיבור שעליו לנקוט כדי לגרום לשינוי אצל בנו:

- יסחור במה שיסחור, באניצי פשתן [...] בזיפי חזיר [...] ובלבד שלא יהא מהלך כסייח בערבות דשא. איני אוהב להיות בעל עצות, אבל חס אני עליך, זלמן לייב. אין אכזריות כרחמי אב... (עמ' 321)

- איני מבין (קולו רעד בדבריו). (עמ' 324)

בשיחה בין פרץ לאחיו קובקי בחדרם מציע קובקי לאחיו שייסע לדודים כדי להכיר בחורה יהודייה "טובה ונאה הימנה [...]". (עמ' 324). קולו הרועד מעיד על ההתרגשות שמעורר נושא השיחה, הקשר של פרץ עם פראניה הגלוי לכל אנשי המקום.

- אצל החייט מצא את האדרת פרומה לקרעים (החייט הראה לו את ערימת הקרעים הרכים, כשהוא מהפכם באצבעותיו המוכחלות). (עמ' 326)

פרץ הולך לחייט כדי לבדוק אם האדרת של אחיו קובקי תוקנה לקראת נסיעתו לדודים (שם יפגוש את דובריש ויברר עימה את עתיד הקשר ביניהם). פרץ מתנדב ללכת משום שהוא מקווה לפגוש בדרכו את פראניה. כל אחד מהאחים מהסס באשר לקשרים הרומנטיים הנתונים

בחיייהם: קובקי התחייב בעבר לקשר עם דובריש אך זה נפרם, והוא נכון לנסות שוב לאחות את הקרעים שבקשר זה. גם בעולמו של פרץ נטווה קשר שהוא רעוע ושבירי, והוא יכול לטוות קשר הדוק עם אלקי, אחותו החורגת. הליכתו של פרץ לחייט היא כעין משאלת לב למצוא תיקון וקשר נכון. פרץ מוצא שידי של החייט מוכחות, אולי מהקור העז ואולי גם מהעבודה הרבה שהוא משקיע בתיקון האדרת. נכון לומר שגם בעל האדרת, קובקי, וגם פרץ יבינו כי בטוויית קשר עם האחיות יהיה עליהם להשקיע מאמץ כדי לאחות את הקרעים מחדש.

- בני עובד קשה? 'המיוחס' (הכוונה לקובקי) נסע לו לשם טיול ועליך, בני, כל העבודה הקשה בבית... (עמ' 330).

דברים אלו נאמרים מפיה של סבתא שאכנובסקה המיילדת, העוברת בבוקר ליד בית סגל, ורואה את פרץ עובד ברפת וניגשת לברך אותו לשלום. התוספת בסוגריים הנאמרת על ידי המספר המתערב, מכוון את הקורא חד-משמעית לקובקי. בעצם התערבותו והכוונתו לדמותו של קובקי, מצדיק המספר את תכונות האופי של המיילדת שסיפר עליהן כבר, של התערבות וחדירה למרחב של האחר. נוסף על כך, סבתא שאכנובסקה מפגינה בקיאות בפרטים על נוכחותו של קובקי, שאין לו כל קשר איתה, ולכאורה תמוה שהיא יודעת זאת. פרטים אלו הידועים לה עשויים לשמש כעין רמז ואזהרה לפרץ, כי אין פרט שנעלם ממנה ומוטב שייזהר בצעדיו עם נכדתה.

- לבו של פרץ התפעם ודפק עד לכאב, כאילו כל חייו תלויים בפגישה זו ובשיחה זו שישחיה עם הנערה (כמה פעמים כבר הרגיש כך!). (עמ' 331).

נשים לב לנקודת המבט המשולבת של המספר ושל הגיבור: שניהם מכירים את תגובותיו הפיזיולוגיות למראה הנערה שבה מאוהב פרץ. המידע מלווה בסימן קריאה הרומז אל האמפתיה שחש המספר כלפי פרץ. באשר למשמעות ההיגד, נסיק כי פרץ חש כבר כמה פעמים כי השיחה עם פראניה גורלית וכי "כל חייו תלויים בפגישה זו..." וכדומה.

- ופעמים אחדות תפס עצמו, שהוא יוצא החוצה [...] להציץ אם אין 'המנוול' (שם זה קבע לו בלב) עובר בסמטה בדרכו לבית הקונסקים. (עמ' 334)

פרץ מהרהר בינו ובין עצמו באשר לזינדרם שהחלה לדבר עליו פראניה. נראה כי רגש הקנאה מפעפע בו בשל המחזר החדש שלה, שאינו מסתיר את כוונותיו כלפיה. המספר הכל-יודע רומז אל קנאתו של פרץ לפראניה שגורמת לו לתעב את הזינדרם ולכנותו בינו ובין עצמו בשם גנאי.

- אפילו הפרופינטור פגה פתאום תקיפותו והיה כונס את המוזגים בבית המדרש [...] ולבסוף נסע בעצמו (בעל צורה היה ובעל השפעה) לברוד ואחר כך לזלוצ'וב, במרכז המשטר. (עמ' 337)

המספר נוקט עמדה סובייקטיבית לטובת הפרופינטור שעל סוג הזיכיון שהוא מחזיק הסביר במאמר מוסגר קודם, כי הוא בעל זיכיון להחזיק משקאות משכרים. הפרופינטור עושה כל שביכולתו כדי לסייע ליהודים שמתפרנסים ממכירת יי"ש ובעצה אחת איתם הוא נוסע לערים שבהן נמצאים בעלי השפעה שיוכלו להתמודד כנגד פן דז'יקי שמטיל הגבלות על היהודים. המספר משבח במאמר המוסגר את הופעתו החיצונית של הפרופינטור ואת עמדתו הכלכלית בעל היכולת.

- תחילה נראה לו, שההליכה בחוץ מפיגה מעט ממכאובו [...] אך ברוב הימים הרגיש, כי יחד עם הכאב ברגליים, עם העייפות הגדולה בכל גופו (גם תאבוננו סר ממנו והחולשה תקפה עליו מאוד), יש בו משהו הממריצו ומגרהו ללכת שוב... (עמ' 338)

פרץ יוצא לשוטט בעיירה ללא מטרה, כדי למצוא מרגוע מהמחשבות על פראניה הטורדות את מנוחתו. המספר מוסיף משפט שיש לו זיקה למידע שהוא מציין, העייפות הגדולה שנפלה על פרץ. רגשות האהבה לפראניה וחוסר הבהירות גורמים להיחלשותו, אך באותה מידה שהמספר מציין זאת במאמר מוסגר, מידע זה אינו גלוי לפני בני משפחתו של פרץ.

- מיום שנתבררו לו היחסים שבניה ובין 'המנוול' בלי צל של ספק (שהרי ראם בעיניו ביום ראשון הולכים שלובי זרועות בדרך לבית היראה ופניה לבשו צורה של 'יראת שמים' בדומה לאמה) – עמד ועקר את הרגש מלבו. (עמ' 341)

האינפורמציה שבסוגריים מתוארת מנקודת מבטו של פרץ: "ראם בעיניו", כזו שאינו חולק עם איש משום שהיא כמוסה בלבו ומעוררת בו רגש עמוק ומעורב כלפי השניים שראה: כעס על 'המנוול' ורגשות אהבה וקנאה כלפי פראניה. המספר מוסיף לאחר המידע שהביא במאמר המוסגר, שפרץ מנסה לעקור את הדמויות מלבו, וכן את הרגשות הנלווים למראה זה. השימוש במילה "הרי" המכוונת לידיעה על אירוע קודם, מחזקת את ההנחה על נקודת המבט המשולבת מספר-דמות, כשהמספר מביא את המידע הכולל ובתוכו משולבת התרשמותו של פרץ מארשת פניה של פראניה שהיטיב להכיר.

- הנער עבר בזריזות מאחורי הפרה [...] (לשם כך צריך היה להתרומם מעט) ואת כף שמאלו... (עמ' 345)

בהערתו זו מפגין המספר הכל-יודע את נוכחותו בסיטואציה, ואת התייחסותו לדמותו של הנער כאל דמות ממשית, בעלת צורה ומראה חיצוני. המספר מציג ידע בטיפול בפרה – רמז אל שילוב דמות המספר ודמותו של נחומל. האם בכך יש רמז אל סיטואציה ביוגרפית שהיא חלק מעברו של המספר?

- הלך הנער שוב אל הפרה (הייתה בו תאוה ילדותית משונה למשש את העגל), והנה שמע מעליית הגג כקול של השחזה. (עמ' 345)

ניכרת נקודת מבט משולבת של המספר ושל נחומל הצעיר, המכונה נער, ועם זה לדעת המספר, הוא נוהג כילד, ברצון הבלתי נשלט למשש את העגל. מחווה זו מראה שעולם החי מוכר לנחומל כבר מילדותו. בסמוך לפעולה זו מתוארת התנהגותו הבוגרת של הנער בשיחה המתקיימת בינו ובין פרץ, ועל פי שאלותיו ניכרת בגרותו ומידת הבנתו את הפרובלמטיקה ביחסים בין פרץ לפראניה.

סיכום

בנובלה "אהבה זרה", כמו בסיפורים אחרים של ברש, ניכר השימוש התדיר בסוגריים שנתונה בהם אינפורמציה מקטגוריות מגוונות. ב"אהבה זרה" מתברר השימוש המרובה בסוגריים, כמהלך פואטי מחושב ומתוכנן של המספר. המידע המוצג יוצר עניין, משמש אכסניה הולמת להערותיו של המספר, להרחבות אינפורמטיביות ולהסברים של מושגים למיניהם,

קונטקסטואליים, המופיעים בגוף הטקסט, שנראה כי רק בן הזמן והמקום יידע את משמעותם. נראה שמטרת המידע המובא בסוגריים, היא להנכיח את מקומו של המספר היודע-כול, לאפשר את הצגת זווית הראייה שלו ואת עמדתו. לעומת המידע שמופיע בסוגריים, נראה כי פרטים רבים שמופיעים כחלק אינטגרלי מהטקסט ולא בסוגריים, הם לעיתים בבחינת מידע שאינו מהותי או בעל תרומה לטקסט. עם זה ייאמר שהמספר בוחר להציג את מירב הפרטים, עיקריים ומשניים, ובכך מתאפשרת הצגתה של תמונה ריאליסטית מלאה ורחבה ולעיתים אף מנומקת. המידע בסוגריים יוצר תחושה של קרבה לנמען-הקורא, שמוזמן להיות שותף גם בפרטים הקטנים, כאיש סודו של המחבר-המובלע. לעיתים הניסוחים נדמים כדיבור ואז נוסף נופך אטרקטיבי לטקסט כולו, נוסף על הנרטיב מעורר הסקרנות והמורכב על פרשיית האהבה הסבוכה של בחור יהודי ונערה נוצרייה. מכאן שלעיתים למידע המוצג בסוגריים יש עוד תפקיד: בסיטואציה המורכבת והרגישה המציגה פרשיית אהבים בין יהודי לגויה המאיימת להעמיק לקרע בין-תרבותי, תפקיד המידע הוא לאפשר הפוגה קלה בעלילה, לאפשר לקורא לעכל את רצף האירועים שהולך ונעשה דרמטי מפרק לפרק. לעיתים ההפוגה היא קומית ולעיתים אינה כזו.

מעבר לדמות המספר הפועלת בטקסט ראוי אף לומר כי השימוש בסוגריים מרמז אל פונקציות אחרות שהן חוץ-טקסטואליות: פונקציית המחבר, פונקציית הסופר והנמען-הקורא. נראה כי המידע שבסוגריים מובא בשמן של פונקציות הסופר-מחבר; למשל, ההסבר למושגים בלועזית, מושגים מהלשון המקומית, וזאת מתוך הנחה שהטקסט עשוי להגיע למרחב תרבותי אחר ולעת אחרת. כדי להקל את מלאכת קריאת הסיפור והבנתו, פועלות שלוש הפונקציות האלה בתחומי הטקסט, בסוגריים, בשילוב של עוד מידע, הסברים והערות שיסייעו להבנתה של היצירה ולקריאתה הרציפה.

